

**Sherali Qo'ldashev**

*O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi  
Sharqshunoslik instituti yetakchi ilmiy xodimi,  
dotsent, tarix fanlari doktori  
E-mail: sherali.kuldashev@mail.ru*

## **G'URUMSAROY KULOLCHILIK SAN'ATIDAGI O'ZIGA XOS AN'ANALAR**

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada G'urumsaroy kulolchilik san'atining o'ziga xos an'analari hamda kulol ustalarning tajribasi tahlil qilinadi. Xususan, barkash, nimbarkash, nimtavoq, kaymokdon, kosa, piyola, qo'shquloq va katta kuzalagancha kabi an'anaviy kulolchilik buyumlarining rang uyg'unligi va bezak xususiyatlari yoritiladi. Tadqiqotda G'urumsaroy kulolchiligining o'ziga xos jihatlari – oq va ko'k ranglar uyg'unligi, bezak elementlari, zoomorf va o'simliksimon naqshlar tahlil etiladi. Shuningdek, ushbu kulolchilik maktabiga xos an'anaviy texnikalarning hozirgi kunda ham ustalar tomonidan keng qo'llanilayotgani, tabiiy xom ashyo va bo'yoqlardan foydalanish an'analari saqlanib qolayotgani asoslab beriladi.*

***Kalit so'zlar:** kulolchilik san'ati, G'urumsaroy kulolchiligi, keramika an'analari, bezak motivlari, rang uyg'unligi, hunarmandchilik, madaniy meros.*

## **DISTINCTIVE TRADITIONS IN THE POTTERY ART OF GURUMSARAY**

***Abstract.** This article examines the traditions of Gurumsaray pottery and the experience of master potters. Particular attention is given to traditional ceramic products such as barkash, nimbarkash, nimtavoq, kaymokdan, kasa, piyala, koskulak, and kata kuzalagancha, which are known for their clarity and harmony of colors. The study analyzes the distinctive features of Gurumsaray pottery, including white and blue patterns, decorative elements, and the use of zoomorphic and vegetal motifs. It also demonstrates that traditional techniques of this pottery school are widely preserved and developed by contemporary artisans, with a continued reliance on natural raw materials and pigments.*

**Keywords:** *pottery art, Gurumsaray pottery, ceramic traditions, decorative motifs, color patterns, craftsmanship, cultural heritage.*

O'zbek xalqining o'ziga xos qadimiy an'analariga ega bo'lgan Kattabog', Shahrisabz, G'ijduvon, Samarqand, Kattaqo'rg'on, Toshkent, Rishton, Andijon singari kulolchilik markazlari bilan bir qatorda o'zining tabiiy ishqorli sopol buyumlari bilan mashhur bo'lgan G'urumsaroy kulolchilik markazi an'alarini qayta tiklash jarayonini boshidan o'tkazmoqda.

Farg'ona vodiysida Rishton kulolchilaridan keyin, G'urumsaroy kulolchilik maktabi mashhur bo'lgan. Unga shu qishloqlik Usta Kulol Kuhiy taxminan 1700-yillarda asos slogan [5, 62-b]. Bunga qishloq tuprog'ining tozaligi, olovga o'ta chidamliligi, havosini chang emasligi bilan bir qatorda qishloq atrofidagi tog' va tog'oldi hududlaridagi o'sadigan, kulolchilikda tabiiy sir olinadigan qirqbo'g'in, gulak nomli o'simliklar ham muhim ahamiyatga ega edi. Shuningdek, Chodaksoy bo'ylaridagi toshlardan olinadigan tabiiy bo'yoqlar ham G'urumsaroy kulolchilik markazining boshqa markazlardan ajralib turishiga olib kelgan. G'urumsaroy kulollarining mahsulotlari hisoblanmish barkash, nimbarkash, nimtavoq, qaymoqdon, kosa, piyola, qo'shquloq, katta ko'zalagancha kabi buyumlarining bejirimligi, ranglarining tiniqligi bilan mashhur bo'lgan. G'urumsaroy sopol buyumlari o'zining oq-moviy, oq-ko'k tuldagi naqsh, bezaklari, zoomorf va o'simliksimon unsurlar qo'llanishi bilan ajralib turgan. G'urumsaroy kulolchiligi san'atining o'ziga xos bo'lgan barcha uslublari hozirda usta kulollar tomonidan keng qo'llaniladi. Ushbu maktabda asosan tabiiy xomashyo va ranglardan foydalanilgan holda ish bajariladi. Buyumlarga naqsh berishda asosan gullar va geometrik shakllar ishlatiladi. Xususan, idishlar naqshida gullarning "Chorbarg", "Gajjaklar", "Tuya ko'z", "Bodomcha", "Larzana", "Ilon yo'li" kabi namunalari ko'p uchraydi.

Usta Kukining avlodlaridan biri Mullo Shermuhammad Muhammad Murod o'g'li el orasida "kulol domla", "tovoqchi qori" nomlari bilan mashhur bo'lgan. U



inson 1890-yilda Pop tumani G'urumsaroy qishlog'ida tavallud topgan. Dastlab G'urumsaroy masjididagi imom domladan savod chiqarib, keyin Qo'qonga kelib, bir muddat Jome madrasasida ta'lim olgan. Otalari vafot etgach, G'urumsaroyga qaytishga majbur bo'lgan. Mullo Shermuhammad Toshxon ismli singillari bilan yolg'iz yashab, otalaridan meros qolgan kulolchilik bilan shug'ullanganlar. Keyinchalik singillarini bir namozxon kishiga uzatib, Qo'qonga kelib, tahsilni davom ettirganlar. Kulolchilikni tashlab, Jome masjidida imomlik qilganlar. U kishi haqida, Muhammad Yahyoxon Xo'qandiy shunday yozgan: "Bo'ylari o'rtadan balandroq, oq yuzli, o'zlariga yarashgan oq sallali, odob-tavozeli, shu bilan birga, qat'iyatli, cho'rtkesar zot edilar. Taqdir taqozosi bilan bir qancha muddat Qo'qondagi Taroqchilik mahallasida istiqomat qilib turganlarida ko'rishga muyassar bo'lganmiz. U paytda yosh bo'lganimiz uchun suhbatlarini ololmaganmiz. Ammo, u kishiga salom berishga ishqiboz edik. Kulol domla ilmiy faoliyatlari doirasi keng bo'lib, ayniqsa, tafsir va fiqh borasida kuchli edilar. U kishini ko'rgan zamondoshlari va avlodlari e'tiroflariga ko'ra, domladan fatvo, rivoyat olish, masala yechimini topish uchun O'rta Osiyoning turli joylaridan ahli ilmlar kelib turar, shu jumladan, Ziyovuddin qori Eshon Boboxon o'g'illari ham biror fiqhiy masala yechimi bahonasida ziyorat qilib ketar ekanlar. Nabiralarining so'zlariga ko'ra, toshkentlik Saidkarim qori, Hoji domla Hindistoniy hazratlari ham ishtirok etgan bir anjumanda Kulol domla bir qancha suralarni tafsir qilib berib, bir uy odamni yig'latgan ekanlar. Voizlikda ham nuqtadon bo'lganliklari naql etiladi. Asosiy tirikchilik manbalari kulolchilik edi. u kishi san'at yo'nalishida emas, balki keng xalq iste'mol buyumlari: kosa, tovoq, piyola, xum, xumcha, xurma, lapaq, ko'za, obdasta, tandir, sopol quvur, tarnov tayyorlash bo'yicha ish olib borardilar. Tayyor mahsulotlarni o'g'illari bozorga olib chiqib sotib kelganlar. Ilmda ham shogirdlari ko'p edi. Farg'ona vodiysi va Toshkentning ko'pgina ilm ahillari u kishini o'zlariga ustoz deb bilar edilar. Marhum ahli ilmlardan No'monxon to'ra, Nasriddin oxund, Mubashshirxon qori hamda hozirda hayot mashhur ahli ilmlardan Huyrulloxon qori domla, Hoshimxon qori domla,

shahrimizning bosh imom-xatiblari Abdulmajidxon hoji u kishining iste'dodli shogirdlari edilar. Mullo Shermuhammad 1983-yilda to'qson uch yoshda vafot etdilar. Janoza namozlarini Pirimquli maxzum o'qidilar. Katta izdihom bilan katta qabristonga dafn etildilar. O'g'il farzandlari:

1. Abdulhamid maxzum hunarmand, vafotlari 1996-y.
2. Abdulhafiz mahzum alloma, imom, kulol, vafotlari 2008-y.
3. Abdulmajid hunarmand, vafotlari 2007-y.
4. Abduolim savdo xodimi, imom, alloma, vafotlari 2010-y. Qarindoshlari

Abdulatif Turdaliev filologiya fanlari nomzodi bo'lib, 1989-yildan beri Qo'qondagi Adabiyot muzeyida faoliyat olib bormoqda" [4, 295-b]. G'urumsaroylik usta kulol Sotimov ham mashhur insonlardan biridir.

"Hakim tovoqchi" yoki "Hokim buva" nomi bilan mashhur Hokim Sotimov 1902-yil 10-mayda G'urumsaroy qishlog'ida tug'ilgan. Uning yasagan kulolchilik buyumlari hozirda Rossiya, Germaniya, Fransiya, Avstraliya, Chexoslovakiya, Yugoslaviya kabi davlatlarning muzeylarida saqlanadi. U 1974-yilda sobiq ittifoq rassomlar uyushmasi a'zosi bo'lgan. Uning ishlarining davomchisi Vohobjon Buvaevning fikricha, "Usta ishlarining o'ziga xos tomonlari u yasagan buyumlarining shakli jihatidan kattaligi, naqshlarining yo'g'on olinishi va ranglarining to'q holatda qo'llashida namoyon bo'ladi. U ko'proq barkash, xum, ko'za, xurma, damtovoq kabi katta hajmli buyumlar yasagan. Pishirish uslubida esa uzoq muddat davomida o't qalashi bilan ajralib turgan" [2, 707-b].

San'atshunos olim, akademik Akbar Hakimovning yozishicha, "G'urumsaroyda 1960–1980-yillarda ustalar T.Shermatov, H.Sotimov, M.Rahimov, M.Turopov va boshqalar ishlagan" [8, 448-b]. Tadqiqotchi S.Aliyevaning yozishicha bu davrda G'urumsaroy kulolchilik markazida jami 14 nafar kulol faoliyat olib borganligini yozgan [1, 128-b]. XX asrning 70-yillarida qishloqda uch usta – Mahmud tovoqchi Rahimov (1928-1993), Maqsudali tovoqchi Turpov, Hakim Sotimovning o'g'li Hayitboy Hakimovlar faoliyat olib borganlar.



Mahmudjon Rahimov kulolchilikda "G'urumsaroy moviy keramikasi" maktabi sifatida e'tirof etilgan. Bu kulolning yasagan buyumlari naqsh kompozitsiyasi aniqligi bilan ajralib turadi. Tovoqlaridagi naqsh kompozitsiyasini uchta asosiy guruhga ajratib olish mumkin:

1. Ikki yonida novda tasvirlangan qumg'on tasviri.
2. Xochisimon katta naqsh.
3. Uncha katta bo'lmagan chorbarg.

Ustaning bu buyumlari o'zining har xil shakli bilan ajralib turadi. Buyumlari an'anaviy tarzda ishlangan bo'lib, bir qarashda yangilik sezilmaydi, biroq o'ziga xoslik sezilib turadi [2, 709-b]. Shu bois, uning bu boradagi yangiligi mutaxassislar tomonidan yuqori baholanib, O'zbekiston keramikasining eng yaxshi namunasi sifatida Italiyaning Fazine shahridagi muzeyga qo'yilgan.

Mahmud tovoqchi Rahimovning asarlari uchun bezakning monumental oydinligi va soddaligi o'ziga xosdir. Bu buyumlarning motivlar doirasi cheklangan, kompozitsiyalari juda oddiy va ko'p qavatli sxemalar yo'q. Faqatgina markaziy qismida va yon tomondagi hoshiyalarida naqshlar chizilgan. Yuzali kulolchilik buyumlarining markaziy qismida asosan uchta motiv varatsiyalarni uchratamiz: qumg'on yoki choydosh, chorbarg va uchlari kengayib boruvchi butsimon naqsh tasvirlari, hoshiya ornamentlarining ko'rinish ham ko'p emas. Shunga qaramay bu asarlar katta jozibaga ega. Ular nafis zangori kolorit go'zalligi bilan ham, idish va kosalar shaklida nihoyatda uzviy ravishda birlashib ketgan odmi naqshning kamsuqumliligi bilan ham o'ziga jalb qiladi. Turg'un motivlardan mohirona foydalanganlikda ustaning mahorati namoyon bo'lgan. Moviy rangli bo'yoqni olishda xalq orasida "baliq ko'zi" nomi bilan mashhur gulak va qirqbo'g'in o'simliklarini qurimasdan, ya'ni nam holatda terib olinib, kuydiriladi. O'simlik kulini oqtosh bilan 70/30 foiz nisbatda aralashtirilib, aralashmani xumdonda 900–1100 darajadagi issiqlik yordamida eritish asosida tabiiy sir hosil qilib olinadi. Hosil qilingan tabiiy sir qattiq massadan iborat bo'lganligi bois, uni soydan olinadigan silliq xarsangtosh yordamida maydalab, eziladi. Ezilgan tabiiy sirni

tegirmon toshi yordamida yana-da mayin, kukun holatiga keltiriladi. Hosil bo'lgan tabiiy sir elakdan o'tkaziladi. Elakdan o'tgan mayin kukun suvga solinib, unga ohak qo'shiladi hamda suyuq holatga keltiriladi. Tayyor bo'lgan suyuq qorishma bezak berilgan sopol buyumlarning yuzasiga quyiladi. Tabiiy ishqor yordamida oxirgi ishlovdan o'tgan sopol buyumlar ma'lum vaqt davomida selgitib, xumdonda pishiriladi. Shu tariqa G'urumsaroyning maftunkor sopol buyumlari tayyor holiga keladi [3, 29-b]. G'urumsaroy kulolchilik mahsulotlari ko'k va oq sut ranglar qo'llanishi bilan boshqalardan farq qiladi. Bu maktab kulollari Maqsudali kulol Turopov ham Mahmudjon tovoqchining qo'llangan uslublaridan foydalangan. U 1928-yilda G'urumsaroy qishlog'ida tug'ilgan bo'lib, Hayitboy Hakimov bilan amakivachcha bo'lgan. Uning ishlarining o'ziga xos bo'lgan tomonlarini bezash va shakllarni tanlashdagi katta erkinlikda namoyon bo'lgan. U tayyorlagan diametri yarim metr keladigan mahalliy laganlar va qo'shquloqlar, o'rtacha hajmdagi kosa va yuzali idishlar yasagan. Bugungi kunda uning kulolchilik buyumlari Evropa hamda Amerika muzeylarida saqlanmoqda. 1997-yilda O'zbekiston Badiiy akademiyasi a'zoliciga ega bo'lgan usta o'z sirlarini shogirdlariga ham o'rgatgan. U G'urumsaroy maktabini saqlab qolishga intilgan va shu bois, unga YUNESCO tomonidan "Jahon ustasi" sertifikatini berilgan. Maqsudali Turopov Mahmud Rahimovning ijodiga xos bo'lgan grafika, siluet usulidan voz kechgan va tasvirlashda mayin, rangtasvir-akvarelli talqindan foydalangan. Uning naqshlarida zangori tus jigarrang kontur doirasidan chiqib ketadi va oppoq fonda g'oyib bo'lgan. Qumg'on tagida zangori alanga tillariga o'xshab yer va o'tlarning allegorik tasvirlari ifodalanganligi tufayli tomoshabinda qumg'onning osmonda go'yo parvoz qilayotgan hissiy tuyg'ular paydo qiladi. G'urumsaroy sirlangan sopol buyumlarining shakllari xilma-xil bo'lib, katta hajmdagi lagan (tovoqi kalon), to'y lagan (to'y tovoq) eng mashhur bo'lgan. Shuningdek, G'urumsaroy sopol buyumlarini Rishton sirlangan buyumlaridan, ayniqsa, O'zbekistonning boshqa markazlaridan ajratib turadigan o'ziga xos badiiy xususiyati – o'ziga xos ko'zgu naqshidir, bunda naqshni bir vaqtning o'zida fon sifatida ham, bezak



sifatida ham namoyon bo'lishidir. "Bunday holda naqsh, turli rangdagi naqshlarning bir biriga kirib borish effekti yordamida yaratiladi – ko'k va oq naqshlar navbat bilan fon yoki naqsh vazifasini bajaradi. Bunday tuzilish negizida naqshning o'zaro nomutanosib, ko'zguli joylashgan unsurlari tamoyili yotadi [6, 88-b]. XX asrning 70-yillarida Rishton kulolchilik maktabi namoyandalardan biri Sharif Yusupov G'urumsaroyga kelib g'urumsaroylik kulollarining ishlarini o'rgangan va bu uslubni o'zi ham qo'llab ko'rgan [7, 3-b]. Endilikda G'urumsaroy kulolchiligi an'analari M.Turopolovning shogirdi Vahobjon Buvayev davom ettirmoqda va bu borada munosib hissa qo'shayotgan hunarmandlardan. Vahobjon Buvayev G'urumsaroy markazini ijodiy va tashkiliy jihatdan saqlab qolish uchun ko'p harakat qildi. Usta XIX asr oxiri – XX asr boshlariga oid noyob mahaliy buyumlar kolleksiyasini to'plab, G'urumsaroyning mumtoz qonuniyat tizimini o'rganib, ijodiy o'zlashtirmoqda. Asl an'analarga amal qilish zarurligini anglab, usta asta-sekin shaxsiy-ijodiy yangiliklarni namoyon etmoqda. Ular asosan buyumlarning shakllari va bezaklarning alohida unsurlarini talqin etish bilan bog'liqdir. O'rta hajmdagi laganlar, damtovoqlar, barkashlar va turli mayda idishlar – qaymoqdonlar, xumcha, sut uchun ko'zalar – ustaning sevimli shakllaridir. Sopol buyumlarni bezashda "to'rt bargli" (chorbarg), "bo'tsimon bezak", "xo'roz tizmasi" (gulto'ji xo'roz), "islami gul", "to'rtli naqsh" (chetan) yo'sinining turfa variantlarini unumli qo'llaydi. Buyum hoshiyalarini bezash uchun geometrik – "chetan", "taroki sangi" va o'simliksimon bezaklardan – "islami barg", "xarroji barg" keng foydalanadi. Usta kulolchilikka qiziqqan yoshlarni atrofida birlashtirib, ularga ushbu maktab sir-asrorlarini qunt bilan o'rgatib kelmoqda. Xulosa qilib aytganda, G'urumsaroy kulolchilik san'ati o'zining boy an'analari, o'ziga xos uslublari va estetik jihatdan mukammal bezaklari bilan milliy madaniy merosimizning muhim qismi hisoblanadi. Ushbu maktabda yaratilgan keramika buyumlari ranglarning tiniqligi, naqshlarning nafisligi hamda zoomorf va o'simliksimon bezaklarning uyg'unligi bilan ajralib turadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, qadimiy kulolchilik an'analari bugungi kunda ham ustoz-shogird

an'anasi asosida davom ettirilib, amaliyotda keng qo'llanilmoqda. Ayniqsa, tabiiy xomashyo va bo'yoqlardan foydalanish G'urumsaroy kulolchilik maktabining o'ziga xosligini saqlab qolishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Shu bois, mazkur san'at turini asrab-avaylash, uni ilmiy jihatdan o'rganish va kelajak avlodlarga yetkazish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

### ***Foydalanilgan adabiyotlar***

1. Алиева С. Художественная поливная керамика Узбекистана IX–начала XXI в. – Ташкент: Санъат, 2009. – 220 с.
2. Buwayev V. G'urumsaroy kulolchilik maktabi // "Oriental Art and kulture" Sientifi Methodial Journal / ISSN 2181-063X Volume 3 Issue 4 / Deember 2022. – B. 701–709.
3. Jabbarov B. G'urumsaroy kulolchilik markaziga xos bo'lgan texnologik jarayon // G'urumsaroy badiiy kulolchilik maktabi qadimiy an'analarini qayta tiklash va badiiy kulolchilik ta'lim yo'nalishida yuqori malakali kadrlar tayyorlash istiqbollari mavzusidagi Xalqaro anjuman materiallari. – Namangan, 2025. – B. 20–30.
4. Muhammad Yahyoxon Ho'qandiy. Ho'qandiy latif manoqibi (Tazkira). – Toshkent; Movarounnahr, 2018. – 524 b.
5. O'zbekiston san'ati. – Toshkent: Sharq, 2001. – 445 b.
6. Хакимов А. Современное декоративное искусство республик Средней Азии (к проблеме традиций и новаторства). – Ташкент: Издательство «Фан», 1988. – 120 с.
7. Хакимов А. Керамики Гурумсарай: локальные особенности и судьба традиции // Гурумсарой бадий кулолчилик мактаби қадимий анъаналарини қайта тиклаш ва бадий кулолчилик таълим йўналишида юқори малакали кадрлар тайёрлаш истиқболлари мавзусидаги Халқаро анжуман материаллари. – Наманган, 2025. – B. 3–8.
8. Hakimov A. O'zbekiston hunarmandchiligi. – Toshkent: Ochin, 2023. – 550 b.